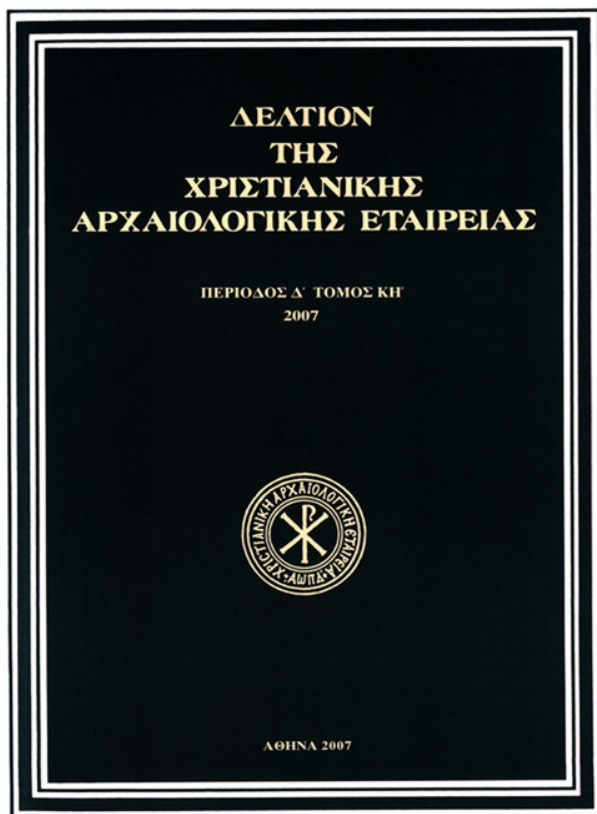

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 28 (2007)

Δελτίον ΧΑΕ 28 (2007), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Παύλου Μ. Μυλωνά (1915-2005)

Περί των ψηφιδωτών του μεγάλου ανατολικού τόξου της Αγίας Σοφίας και πάλιν

Κωνσταντίνος ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ

doi: [10.12681/dchae.583](https://doi.org/10.12681/dchae.583)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ Κ. (2011). Περί των ψηφιδωτών του μεγάλου ανατολικού τόξου της Αγίας Σοφίας και πάλιν. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 28, 163–170. <https://doi.org/10.12681/dchae.583>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Περί των ψηφιδωτών του μεγάλου ανατολικού τόξου
της Αγίας Σοφίας και πάλιν

Κωνσταντίνος ΣΚΑΜΠΑΒΙΑΣ

Περίοδος Δ', Τόμος ΚΗ' (2007) • Σελ. 163-170

ΑΘΗΝΑ 2007

Κ. Σκαμπαβίας

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΨΗΦΙΔΩΤΩΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΤΟΞΟΥ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΠΑΛΙΝ

Σε παλαιότερο άρθρο του¹ ο γράφων είχε παρουσιάσει μία σειρά ανέκδοτων σχεδίων του Paul Durand (Παρίσι 1806-1882)² από ψηφιδωτά της Αγίας Σοφίας, που είχε εντοπίσει στην Βιβλιοθήκη της Chartres³, της οποίας ο Durand διετέλεσε διευθυντής κατά τα τελευταία έτη της ζωής του.

Το υλικό αυτό είναι πενιχρό και αποσπασματικό για δύο λόγους: ο πρώτος είναι ότι η Βιβλιοθήκη της Chartres έπαθε μεγάλες ζημιές κατά τον δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο από μία εμπρηστική βόμβα που έπεσε επάνω της· έτσι δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε πόσα σχέδια –και εάν– κατεστράφησαν. Ο δεύτερος λόγος αναφέρεται από τον ίδιο τον Durand στον πρόλογο ανέκδοτης μελέτης του⁴ για το ψηφιδωτό της δεομένης Θεοτόκου που θα μας απασχολήσει στην συνέχεια.

Γράφει λοιπόν ότι κατά την επίσκεψή του στην Κωνσταντινούπολη το 1847, τότε δηλαδή που ο σουλτάνος Αβδούλ Μετζήτ έκανε τις μεγάλες επισκευές στην Αγία Σοφία με αρχιτέκτονες τους ελβετούς αδελφούς Gaspare και Giuseppe Fossati, μπόρεσε να ιδεί από κοντά τα αποκαλυπτόμενα τότε –έπειτα από δύο περίπου αιώνες– ψηφιδωτά και να σχεδιάσει βιαστικά μερικά από αυτά, χάρις στην ύπαρξη των μεγάλων ικριωμάτων και την άδεια που του παρεχώρησε ο Gaspare Fossati.

Είχε την πρόθεση να επιστρέψει στην Αγία Σοφία και να σχεδιάσει με την άνεσή του όσο το δυνατόν περισσότερες παραστάσεις· δυστυχώς όμως μια ασθένεια, από

την οποία είχε προσβληθεί, όταν ήταν στην Θεσσαλία, υποτροπίασε και αναγκάστηκε να μείνει ένα μήνα στο κρεβάτι. Μετά την ανάρρωσή του υποχρεώθηκε να επιστρέψει αμέσως στην Γαλλία.

Έτσι τα μόνα ψηφιδωτά που πρόλαβε να σχεδιάσει με κάποια επιμέλεια ήταν η Ετοιμασία του Θρόνου και η δεομένη Θεοτόκος (Εικ. 3 και 4), και τα δύο στο εσωρχαίο του μεγάλου ανατολικού τόξου που στηρίζει τον τρούλλο. Εκατέρωθεν μάλιστα της μορφής της Παναγίας έχει γράψει και ορισμένες παρατηρήσεις, σχετικές με τα χρώματα και την εν γένει εμφάνιση της μορφής, για τις οποίες θα γίνη κατωτέρω λόγος. Από τα λοιπά ψηφιδωτά που είδε, μόνον μερικές επί μέρους λεπτομέρειες έχουν σωθεί ως πρόχειρα σκαριφήματα στο σημειωματάριό του (Εικ. 1 και 2).

Περιγραφές και απεικονίσεις των ψηφιδωτών της Αγίας Σοφίας και ιδίως εκείνων του μεγάλου ανατολικού τόξου έχουν αφήσει και άλλοι περιηγητές⁵. Από αυτές είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε ότι το κέντρο του εσωρχαίου του τόξου κατελάμβανε μετάλλιο με την Ετοιμασία του Θρόνου (Εικ. 3). Συμμετρικά εκατέρωθεν του ήταν οι ολόσωμες μορφές της δεομένης Θεοτόκου (Εικ. 4 και 5) στο βόρειο τμήμα και του Προδρόμου (Εικ. 6) στο νότιο. Κάτω από την Παναγία εικονιζόταν, επίσης ολόσωμος, ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος (Εικ. 7) και κάτω από τον Πρόδρομο αδιάγνωστη μορφή, πιθανότατα η σύζυγος του Ιωάννου Ε΄, Ελένη Καντακουζηνή⁶.

¹ Κ. Σκαμπαβίας, «Ανέκδοτα σχέδια μωσαϊκών της Αγίας Σοφίας του Paul Durand», ΔΧΑΕ ΙΓ' (1985-1986), 307-313, εικ. 1-6.

² Για την ζωή και το έργο του Paul Durand, βλ. Ulrich Thieme, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler*, τ. X, Λειψία 1914, 204.

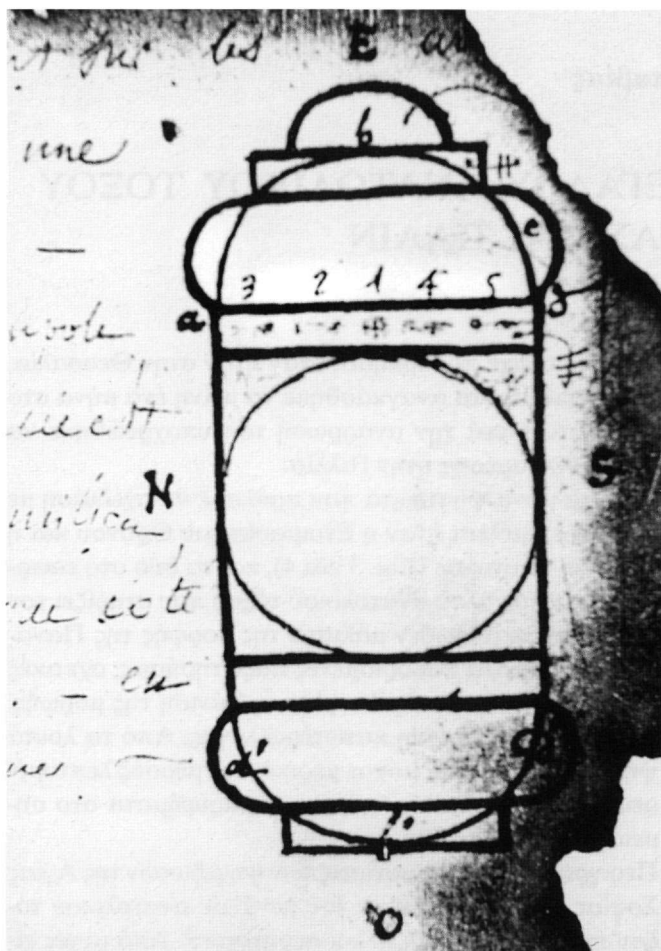
³ Τμήμα χειρογράφων, Fonds Durand.

⁴ Το χειρόγραφο της μελέτης φυλάσσεται επίσης στην Βιβλιοθήκη της Chartres. Ο τίτλος της είναι «Figures en mosaïque de la Sainte Sophie de Constantinople. Notice et dessins par M. le Dr. Paul Durand». Στο επάνω τμήμα της πρώτης σελίδας υπάρχει η ένδειξη

Loisail 1875. Αποτελεί τμήμα (φ. 44 κ.ε.) μιας άλλης, ανέκδοτης μελέτης, της οποίας υπήρξε προφανώς ο πυρήνας, με τίτλο «Que les figures orantes doivent être appelées glorifiantes» (αριθ. καταλόγου της Βιβλιοθήκης 1747).

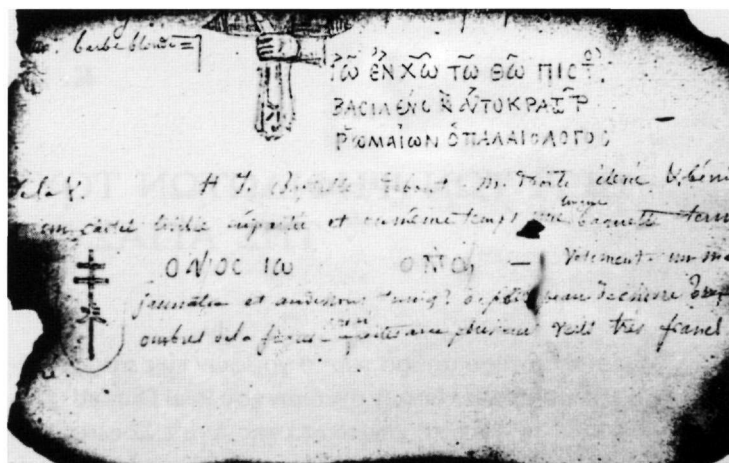
⁵ Όλο το υλικό έχει συλλεγεί από τον Cyril Mango, *Materials for the Study of the Mosaics of St. Sophia at Istanbul*, The Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Washington, D.C. 1962.

⁶ Σκαμπαβίας, έ.α., 310.

Εικ. 1. P. Durand, σημειωματάριο. Σκαρίφημα του κεντρικού κλίτους της Αγίας Σοφίας με σημειωμένες και αριθμημένες τις θέσεις των ψηφιδωτών του μεγάλου ανατολικού τόξου: 1. Ετοιμασία του Θρόνου, 2. Θεοτόκος, 3. Ιωάννης Ε', 4. Πρόδρομος, 5. Αδιάγνωστη μορφή (Ελένη;). Με παραπομπές σημειώνονται οι θέσεις της Πλατυτέρας και του αρχαγγέλου στο Βήμα.

Η παλαιότερη σχεδιαστική απεικόνισή τους είναι του γάλλου Guillaume-Joseph Grelot⁷, το 1680· ακολουθεί εκείνη του σουηδού Cornelius Loos⁸, ο οποίος κατά το πλείστον αντιγράφει απλώς τον Grelot. Τα επόμενα, χρονικά, σχέδια είναι τα σκίτσα με μολύβι και μερικές υδα-

Εικ. 2. P. Durand, σημειωματάριο. Άνω το αριστερό χέρι με την «ακακία» του Ιωάννου Ε' και η σχετική επιγραφή. Κάτω περιγραφή της μορφής του Προδρόμου και σχέδιο της απολήξεως της σταυροφόρου ράβδου και της επιγραφής.

τογραφίες του Gaspard Fossati (Εικ. 5, 6 και 7), που ζωγραφίσθηκαν μεν κατά την διάρκεια των αναστηλωτικών εργασιών που έκανε στο μνημείο, αλλά έγιναν γνωστά στην έρευνα μόλις το 1962 με την δημοσίευσή τους από τον Cyril Mango⁹. Επίσης, λιθογραφημένες απεικονίσεις και περιγραφές του μνημείου και των ψηφιδωτών υπάρχουν στο δίτομο έργο περί βυζαντινής αρχιτεκτονικής του Wilhelm Salzenberg¹⁰, γερμανού αρχιτέκτονος, απεσταλμένου του βασιλέως της Πρωσίας, του οποίου η επί πεντάμηνον παραμονή στην Αγία Σοφία επεβλήθη στους Fossati άνωθεν, δεδομένων των ιδιαίτερος φιλικών σχέσεων μεταξύ Τουρκίας και Γερμανίας. Στο προμνημονευθέν άρθρο μου είχαν επισημανθεί αρκετές διαφορές μεταξύ των σχεδίων του Durand από τα ψηφιδωτά του μεγάλου ανατολικού τόξου και εκείνων του Fossati, καθώς και της περιγραφής (χωρίς σχέδιο) του Salzenberg.

Έτσι, στην Ετοιμασία του Θρόνου ο μεν Durand (Εικ. 3) σχεδιάζει υποπόδιο μπροστά από τον θρόνο –το οποίο ο Fossati παραλείπει (Εικ. 7)– και αποδίδει τον επί του θρόνου σταυρό με δύο οριζόντιες κεραιές, ενώ ο Fossati με τρεις¹¹.

⁷ Mango, έ.α., πίν. 2.

⁸ Αυτόθι, πίν. 3.

⁹ Βλ. ανωτέρω, υποσημ. 5.

¹⁰ Wilhelm Salzenberg *Alt-Christliche Baudenkmale von Constantinopel vom V. bis XII. Jahrhundert*, Berlin 1854.

¹¹ Σκαμπαβίας, έ.α. (υποσημ. 1), 309-310.

Σημαντικότερες είναι οι διαφορές που παρατηρούνται στην απόδοση της μορφής της δεομένης Θεοτόκου. Ο Durand την παριστάνει να φορεί χιτώνα και διασταυρούμενο προ του στήθους στον δεξιό ώμο μαφόριο με τα συνήθη τρία άστρα και να πατεί σε υποπόδιο (Εικ. 4). Ως προς τα χρώματα του ψηφιδωτού, έχει σημειώσει τα εξής, εκατέρωθεν της μορφής:¹² «Μάτια τεράστια, φρύδια έντονα, μύτη μακριά, στόμα μικρό και σχεδόν χαμογελαστό, χωρίς όμως να αφαιρεί από την μορφή την σοβαρότητά της. Όλα τα ενδύματα είναι (χρώματος) κυανού, σχεδόν μαύρου· φώτα σχεδόν λευκά· ζώνη και άστρα χρυσά..., στην ζώνη περασμένο ένα μικρό λευκό μανδήλιο· υποδήματα κόκκινα».

Πολύ διαφορετική είναι η εικόνα που μας δίνουν το σχέδιο και η υδατογραφία του Fossati (Εικ. 5 και 7). Στο σχέδιο παραλείπεται το υποπόδιο (στην θέση του υπάρχει ένα μικρό ευθύγραμμο τμήμα), καθώς και τα τρία άστρα του μαφορίου· επίσης, το τμήμα του μαφορίου που καλύπτει την κεφαλή αποδίδεται περίπου σαν ένας ιδιαίτερος κεφαλόδεσμος. Στην υδατογραφία όλα τα ενδύματα αποδίδονται λευκά –όπως και της πάρισης μορφής του Προδρόμου– και με μία χρυσή πόρπη στον δεξιό ώμο, αντί των τριών άστρων.

Πιο πολύχρωμη είναι η περιγραφή (χωρίς σχέδιο) του Salzenberg¹³. Σύμφωνα με αυτήν, τα ενδύματα της Παναγίας απετελούντο από ένα ξεχωριστό γαλαζοπράσινο κάλυμμα της κεφαλής με χρυσή παρυφή, έναν καστανέρυθρο μανδύα πορπούμενο στον λαμίο και ένα λευκό εσωτερικό χιτώνα ζωσμένο με χρυσό κορδόνι.

Εξ ίσου σημαντικές διαφορές παρατηρούνται και στην απόδοση της πάρισης μορφής του Προδρόμου. Στο σχέδιο του Fossati (Εικ. 6) παριστάνεται με τα δύο χέρια υψωμένα, πράγμα που είχε ξενίσει και τον Mango¹⁴, ενώ δίπλα στο αριστερό του πόδι έχει μεταγραφεί λανθασμένα σπάραγμα επιγραφής. Στην υδατογραφία (Εικ. 7) τα χέρια είναι επίσης υψωμένα, τα δε ενδύματα ολό-

Εικ. 3. P. Durand, σχέδιο. Η Ετοιμασία του Θρόνου. Στο κάτω μέρος λεπτομέρεια από τον γλυπτό διάκοσμο των ξύλινων ελκυστήρων των υπερώων.

λευκα. Αντιθέτως, σύμφωνα με την περιγραφή στο σημειωματάριο του Durand (Εικ. 2), ο άγιος ευλογούσε με υψωμένο το δεξιό του χέρι (σε αυτό συμφωνεί και η πε-

¹² Το κείμενο των σημειώσεων έχει ως εξής: α) Αριστερά της Παναγίας, «yeux énormes - sourcils forts - nez long - bouche petite et presq. souriante sans cedependant ôter à la figure sa gravité». β) Δεξιά της Παναγίας, «Ombres des chairs très vertes et aussi leur contour. Contour des lèvres, nez, très rouge». γ) Άνω δεξιά της Παναγίας, «lettres épaisses, le bleu est presque noir, les lumières presque blanches». δ) Κάτω από την Παναγία, «Tous les vêtements sont bleu presque noir, lumières blanches. ceinture étoiles or bords rouge de sang. dans la ceinture est passé un petit mouchoir blanc. Souliers rouges. les ombres des chairs [...] vert». ε) Δίπλα στο υποπόδιο, δεξιά, «P. Durand 1847».

¹³ Βλ. ανωτέρω, υποσημ. 10. Στην σ. 207, γράφει: «Zur Linken des Medaillons... befand sich Maria als Muttergottes (Μήτηρ Θεού) bezeichnet; nach griechischer Art betend mit ausgebreitet erhobenen Armen und Händen. Die Kleidung bestand in einem blaugrünen Schleier mit Goldsaum, einem braunrothen, am Halse geschlossenen, über die Arme nach hinten zurückgeworfenen Obergewande und einem weissen Untergewande, das durch eine goldene Schnur über den Hüften gebunden war. Auch diese Figur hatte viel Bewegung und ermangelte der strengen Zeichnung».

¹⁴ Mango, έ.α. (υποσημ. 5), 73.

Εικ. 4. P. Durand, σχέδιο. Η δεομένη Θεοτόκος με την επιγραφή της. Εκατέρωθεν της μορφής, κάτω, περιγραφή των χρωμάτων.

οιγραφία του Salzenberg), κρατούσε με το κατεβασμένο αριστερό ενεπίγραφο ειλητάριο και σταυροφόρο ράβδο, το δε χρώμα του ματιού επάνω από την μηλωτή ήταν κίτρινο¹⁵. Επειδή ούτε τα ολόλευκα ενδύματα του Fossati ούτε η πολυχρωμία του Salzenberg ούτε ο ξεχωριστός κεφαλό-

δεσμος της Παναγίας ή τα υψωμένα χέρια του Προδρόμου είναι στοιχεία που απαντούν στην εικονογραφία των δύο αυτών μορφών κατά την βυζαντινή εποχή, είχα καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η περιγραφή του Durand πρέπει να ήταν η πλησιέστερη προς την αλήθεια. Τούτο όμως δεν έπαυε να είναι μία απλή εικασία

¹⁵ Το κείμενο έχει ως εξής: «S(aint) J(ean) Baptiste debout. M(ain) droite élevée et bénissante. Vêtements: Manteau jaunâtre et au dessous

tuniqu.? de peau de chèvre. Les ombres de la figure ont été faites avec plusieurs verts très francs».

Εικ. 5. G. Fossati, σχέδιο. Η δεομένη Θεοτόκος.

Εικ. 6. G. Fossati, σχέδιο. Ο Πρόδρομος.

και παρέμενε η αμφιβολία, διότι η μεν περιγραφή του Durand ήταν αποτέλεσμα επισκέψεως μιας ημέρας, ενώ του Salzenberg και του Fossati συνεχούς παραμονής στο μνημείο, επί πέντε μήνες ο πρώτος και για περισσότερο από δύο χρόνια ο δεύτερος.

Δυστυχώς, μία σχετικά πρόσφατη¹⁶ καταστροφή ήλθε να δικαιώσει κατά τον χειρότερο δυνατό τρόπο την ει-
κασία μου αυτή: τα τμήματα του κονιάματος με ανεικο-
νικό διάκοσμο που εκάλυπταν τις μορφές της Πανα-
γίας και του Προδρόμου από την εποχή των επισκευών
του Fossati έπεσαν συμπαρασύροντας και τις ψηφίδες.
Στο τόξο παρέμεινε μόνον το κονίαμα υποστρώματος,
επάνω στο οποίο, όσο ήταν ακόμη υγρό, είχαν ζωγραφι-
σθεί με κάθε λεπτομέρεια οι μορφές, για να εμνηχθούν
στην συνέχεια οι ψηφίδες (Εικ. 8 και 9). Από το θλιβερό
αυτό κατάλοιπο τεκμηριώνεται πλέον χωρίς αμφιβολία
ότι οι πληροφορίες που έδωσε ο Durand ήταν σωστές.

Πράγματι, η μορφή της Παναγίας πατεί σε υποπόδιο
και τα ενδύματά της –όπου δεν διαφοροποιείται το
τμήμα του μαφορίου που καλύπτει την κεφαλή από το
υπόλοιπο ύφασμα– είναι όλα κυανά. Ως προς τον Πρό-
δρομο, έχει μόνον το δεξιό του χέρι υψωμένο σε ευλο-
γία, ενώ με το κατεβασμένο αριστερό κρατεί ανοικτό ει-
λητήριο. Τέλος, το χρώμα του ματιού του είναι κίτρινο.
Ένα άλλο συμπέρασμα που προέκυψε από την αποκά-
λυψη του υποστρώματος αφορά στο τμήμα του κονιά-
ματος όπου είχαν εμνηχθεί οι χρυσές ψηφίδες του κά-
μπου: τούτο είχε βαφεί υποκίτρινο και όχι κόκκινο,

¹⁶ Εστάθη αδύνατον να εντοπίσω τον ακριβή χρόνο της κατα-
στροφής.

Εικ. 7. G. Fossati, υδατογραφία. Η δεομένη Θεοτόκος, η Ετοιμασία του Θρόνου, ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος και ο Προδρόμος.

Εικ. 8. Αγία Σοφία, μεγάλο ανατολικό τόξο. Η ζωγραφισμένη στο υπόστρωμα μορφή της δεομένης Θεοτόκου.

Εικ. 9. Αγία Σοφία, μεγάλο ανατολικό τόξο. Η ζωγραφισμένη στο υπόστρωμα μορφή του Προδρομού.

όπως στα κατά πενήντα περίπου χρόνια προωμότερα ψηφιδωτά της μονής της Χώρας¹⁷. Προφανώς ο ψηφοθέτης της Αγίας Σοφίας προτίμησε έναν ψυχρότερο τόνο στο χρυσό του κάμπου.

Στον τρίτο τόμο της «Εκφράσεως τῆς Ἁγίας Σοφίας» του Ευγ. Αντωνιάδη¹⁸ διαβάζουμε τα εξής: «Ὁ φίλος μου Μουατζήρ Ἰσμαήλ μοί ἀνεκοίνωσεν ὅτι τὸ ἐν τῇ κορυφῇ τῆς μεγάλης δυτικῆς ἀψίδος κονίαμα εἶχε διαρραγεῖ κατὰ τὸν σεισμόν τοῦ 1894, οὕτως ὥστε ἠπειλεῖ ταχεῖαν τὴν πτώσιν, καὶ ὅτι, καθαριζομένης τῆς βαφῆς αὐτοῦ, ἀνεκαλύφθη αὐθις ἡ ὠραία τῆς Θεοτόκου εἰκὼν· ἀλλ' ἡ φθορὰ τῆς ἀσβέστου ἐν ἧ ἦσαν ἐμπεπηγμένα τὰ τὴν Παναγίαν σχηματίζοντα τετραγωνίδια (οἱ ψηφίδες) ἦτο τοιαύτη, ὥστε πᾶσα ἀπόπειρα προφυλάξεως τοῦ περιφανεστάτου τούτου ἐκτύπου τῆς ἑκα-

τονταετηρίδος ἀπέβη ματαία, ὅτε καὶ καθρέθη τοῦτο, ἀφοῦ ἐκόσμησεν ἐπὶ πλείονας τῶν 9 αἰῶνων τὸ μέρος τοῦτο τῆς ὀροφῆς».

Για την βυζαντινή αρχαιολογία, το τέλος του 19ου και το τέλος του 20ου αιώνα σημαδέυθηκαν από την καταστροφή των ψηφιδωτών των δύο μεγάλων τόξων της Αγίας Σοφίας· η τελευταία θα μπορούσε ίσως και να είχε αποφευχθεί. Κατά τεκμήριον, η Ετομιασία του Θρόνου, ο Ιωάννης Ε΄ Παλαιολόγος και ὅσα τυχόν τμήματα της πάρισής του μορφῆς εσώζοντο κατὰ την επίσκεψη του Durand, μαζί με την αφιερωτική επιγραφή, πρέπει να σώζονται ἀκόμη κάτω ἀπὸ το κονίαμα του Fossati που παρέμεινε στην θέση του. Δεν μένει παρὰ να ευχηθῆ κανεὶς να μη ἔχουν και αὐτὰ τὴν τύχη των μορφῶν τῆς Παναγίας και του Προδρομού.

¹⁷ Paul A. Underwood, *The Kariye Djami*, I, Λονδίνο 1967, 174.

¹⁸ Ευγένιος Μ. Αντωνιάδης, *Ἐκφράσεις τῆς Ἁγίας Σοφίας*, Γ, Αθήναι 1909, 63.

SUR LES MOSAÏQUES DU GRAND ARC ORIENTAL DE SAINTE-SOPHIE, DE NOUVEAU

Dans un article précédé par dans la même Revue (*AXAE* XIII (1985-1986), 307-313), l'auteur avait présenté quelques dessins inédits des mosaïques de Sainte-Sophie, que l'architecte français Paul Durand (Paris 1806-1882) avait fait lors de son bref séjour à Constantinople en 1847.

Ces dessins et aussi quelques notes sur les couleurs et l'aspect général des mosaïques, qui se trouvent dans son carnet conservé à la Bibliothèque de Chartres (Fig. 1 et 2), diffèrent sur plusieurs points des dessins et aquarelles de G. Fossati (l'architecte en charge des grands travaux de restauration de Ste. Sophie entrepris par le sultan Abdul Medjid) et de W. Salzenberg (architecte envoyé par le roi de Prusse à Constantinople pour suivre de près les travaux et écrire un ouvrage sur l'architecture byzantine).

Plus précisément, pour la figure de la Vierge orante dans l'intrados du grand arc oriental, Fossati la représente comme étant vêtue tout en blanc, avec une coiffe séparée du reste du maphorion et une grande broche en or sur l'épaule droite (Fig. 5).

De sa part, Salzenberg la décrit comme portant une tunique blanche, un voile rouge-brun et une coiffe bleu-vert avec bordure en or. Au contraire, Durand dit que tous les vêtements de la Vierge étaient en bleu foncé « presque noir », que le maphorion était orné des trois étoiles en or habituels et que la figure se tenait sur un petit socle (Fig. 4), élément que les deux autres auteurs ne mentionnent pas.

Quand à la figure de St. Jean Baptiste qui lui faisait face,

Fossati la présente vêtue aussi en blanc et ayant les deux mains levées (Fig. 6). À côté de sa jambe gauche, il a dessiné (erronément) quelques lettres d'une inscription qu'il n'avait pas comprise. Durand nous informe que seule la main droite était levée en bénédiction et qu'avec la main gauche baissée, le Précurseur tenait un bâton crucigère et un rouleau ouvert (: l'inscription erronée de Fossati). Il note aussi que la couleur de la tunique sur le vêtement intérieur en peau, était jaunâtre.

Bien que la description de Durand est beaucoup plus proche à tout ce que nous connaissons sur l'iconographie byzantine, il en restait toujours un doute vu la courte durée de son séjour à Constantinople (il parle d'une seule visite à Ste. Sophie), surtout si on la compare avec les cinq mois ou les deux années – et plus – que Salzenberg et Fossati ont passé dans le monument, respectivement.

Malheureusement, une catastrophe relativement récente a donné raison à Durand. La partie du plâtre avec lequel Fossati avait couvert les figures de la Vierge et de St. Jean lors de ses travaux de restauration est tombée, entraînant dans sa chute les tesserae des mosaïques. Sur place (à l'intrados du grand arc oriental) est restée seule la couche préliminaire sur laquelle les tesserae étaient enfoncées (Fig. 8 et 9). Comme cette couche était peinte en fresque – avec tous les détails des figures – pour guider le mosaïciste à la pose des cubes, nous sommes maintenant en position d'affirmer que les informations fournies par Durand étaient correctes.